
vallomás és önbírálat*

PAOLO SANTARCANGELI

Arra kértek, még hozzá nagyon kedvesen, hogy írjak egy rövid életrajzot. Nem szívesen teszek eleget a kérésnek, mert nem szeretek magamról beszélni: de hát — isten neki! — megpróbálom. Az olvasó ezt a nem túlságosan töredelmes vallomást úgy tekintse, mint egy klinikai eset ismertetését — „ab uno disce omnes” (egyből tudj meg mindent) — vagy „confessions d'un enfant du siècle”, a század egy fiának, vagy, Lermonotovot követve, egy hősének példáját.

De nem szívesen engedek a kérésnek azért sem, mert meg kell azt is vallanom — nyilvánvaló hibáimnak és esetleges erényeimnek vélt tudatában —, hogy önmagamnak sem adok kevesebb tiszteletet és nagyrabecsülést, mint másnak. Nem vagyok mazochista, tehát nem látom be, miért bánjak mostoháiban éppen önmagammal, pusztán azért, mert a dolgok természeténél fogva úgy adatott, hogy önmagam morális ellátása önnön gondozásomba tartozik.

(Ám az is igaz: egész sereg olyan ember van, akit se nem becsülök, se nem tisztellek.) Viszont arról is meg vagyok győződve — és ez sem lényegtelen —, hogy az átlagosnál kevésbé szeretem önmagam.

Íme, máris felbukkan egy probléma. Kétségtelen, hogy a „szeresd felebarátodat (legalább), mint önmagadat”, minden ember számára, aki magát humánusnak vallja (de mi jogon?), olyan parancs, amit teljesíteni kell; bár nem mondhatjuk, hogy embertársaink ennek az erénynek gyakorlatát különösképp elősegítenék. Erre megint azt vághatnám vissza énem örökké vitatkozó rosszabbik felének, hogy: „micsoda erény az, amelynek gyakorlata nem halálosan nehéz?” A „könnyű erény” már az általános nyelvhasználatban is — és nemcsak a magyarban! — nem is olyan könnyű bűnt jelent, ugyebár?

Nem helyeselhetem Sartre keserű mondását, miszerint „a pokol, az a

* A szerző magyarul írt esszéje.

mások" (l'enfer, c'est les autres). Önmagamra sem alkalmazhatnám. Ha tisztességesen summázom az emberiséggel vagy akár csak az emberekkel vezetett folyószámlámat, alázattal kell megvallanom, hogy becslésem szerint, minden üldöztetést stb. beleszámítva, adósságom van. Többet kaptam, mint amennyit adtam, azaz amennyit adnom lehetett.

Bizonyos, hogy voltak ellenségeim — hogy is ne lettek volna? —, de sok kárt nem tettek bennem; általában nem vettem tudomást ellenségeimről: „de minimis non curat praetor”. Ne hangozzék se széplelkűségnek, se fennhéjázásnak, ha hozzáteszem, hogy sokszor sajnáltam őket.

Ellenben barátaimtól, előktől s holtaktól, sokat kaptam: és mennyit a múlt és jelen gondolkodóitól, költőitől, festőitől, zenészeitől!

Van azonban egyvalami, ami a nyílt ellenségeskedésnél jobban fáj: a közönytől, a meg nem értéstől, az értetlenség szándékosságától naponta elszenvedett pofozás. Nyugodtan állíthatom, hogy ebből kivettem részemet. Nem jutnánk sokra, ha ezzel kapcsolatban a „kommunikációs krízis” sápadt-fáradt, személytelenített kísértetét idéznénk fel. *Személyesen* fáj és személyünkben a butaság, a renyhesség, az érdeklődés hiánya, a zárt szekrény szemű emberek sokasága, a tudni nem akarás, a felületesség elharapódzása. „Nunc habetis me et nunc non habetis me”, mondja az Evangélium; vagy, Károli Gáspár fordításában, „én nem mindenkor lések veletek” (Máté, 26, 11; Márk, 14, 7.) Jó volna, ha embertársainkkal való kapcsolatainkban nem felejténék el, hogy minden üdvözet és búcsú az utolsó is lehet. „Szervusz! Na, holnap este találkozunk!” Dehogy, sose fogunk többé találkozni. Ne tegyük ki tehát magunkat kései szemrehányásnak.

Saját pokoljárásomból tudom, hogy Lucifer birodalmának minden szektora és bugyra eléggé zsúfolt: a legalsó, amely, mint tudjuk, az árulóké, pláne jól frekventált lokál; de mindenképpen bizonyos, hogy a pokol tornácán, a limboszban, a se-ide se-oda emberek osztályán (akiüknek például a véleménykutatások kérdéseivel szemben és sajnos máskor is, egyszerűen „nincs véleményük”, vagy ha van, az is a másik) lélek lélek hátán csücsül; ha ugyan a lelkeknek háta is van, ami valószínű.

De — hála a felsőbb állatfajták földünkön megtörtént fejlődési folyamatának — az emberiség két nemre oszlik. Eddig, a férfiak ösztönös egyoldalúsága folytán, akaratlanul inkább a férfiakra gondoltam: de itt vannak a nők is, ugyebár. Isten áldja meg őket mind a két kezével! Vallom, hogy tőlük — és elsősorban természetesen édesanyámtól, másodsorban feleségemtől — kevés rosszat (azt is majdnem mindig akaratukon kívül), de kincsebányát érő jót kaptam: jóságot és önfeláldozást, türelmet és megértést. Gyakran érdemtelenül; ámbár ügyeltem, hogy ha sok jót nem tehetek velük, legalább minél kevesebb fájdalmat okozzak. Ezért állítom, hogy ha létezik a Paradicsom, nem a kardok árnyékában fekszik, mint Mohamed állítja (bár tudom, hogy egy harckocsi árnyékában is kitűnően lehet szunyókálni), hanem a nők ölen:

Elszéledtetek sorra. Merre vannak
azóta, milyen messi partokon?
Ó nők, gyermekkoromból elsuhantak!
Mindőtöknek halálig tartozom.

Néhányszor említettem isten nevét. Ezért szükségesnek tartom kijelenteni, hogy nem hiszek istenben. Már csak azért sem, mert túl ké-

nyelmes lenne a rövidzárlat. Ha hipotézis: nem vélem eléggé megalapozottnak; ha tétel: így nem illendő leülni az asztalhoz; túl könnyű megnyerni a pascali játszmat.

És még: Ha a történelem szörnyűségeit tekintjük, ha latba vetjük, mily gyakran győz Ahriman s mily ritkán Ormuzd, csak úgy tudnék elképzelni akarattal bíró és ítéletet gyakorló legfelső Lényt, mint a tökéletes Rossz megszemélyisítését. (Egyébként már mondta valaki, hogy Auschwitz és Dachau után istenről vitatkozni teljesen haszontalan dolog.) Viszont azt a démoni tézist sem fogadhatom el, hogy a világmindenséget a Gonosz uralja.

Istentelenül is mélységesen hívő embernek mondom magamat. Hiszek a nagy tűzben, mely — mindennek ellenére — az ember öntudatában és a mindenségben más-más formát öltve ég, s amely a jót, az igazat akarja, az igent és nem a nemet; jobb híján nevezhetjük akár Isteni Szikrának is. Schleiermacher szerint a vallás az, ha minden egyest úgy tekintünk, mint az egésznek részét, és minden végest úgy, mint a végtelennek megnyilvánulását. Mindaz, ami a külvilágban vallási értelmet fejez ki, nem azon világnak tömege, hanem *törvénye*.

És hiszek abban, hogy csodák *halmazában* élünk; csoda nemcsak valamely rendkívüli vagy rendhagyó eseménynek vallásos megnevezése, hanem *minden* esemény, még a legtermészetesebb is, csoda, ha ily módon nézzük. Csoda, hogy reggel életben vagyunk; csoda, hogy este nyugovóra tér a nap; csoda minden virág, fűszál, felhő; csoda minden kép, vers, zenei hang (de korántsem oly mértékben). A csoda, már etimológiailag is azt és *csak* azt jelenti, hogy: jel, híradás, néznivaló (mirum, admirabile, miraculum).

És most, hogy ne hibáztasson a türelmes olvasó, hogy mindenféle bölcs és híres auktorok mondásaival akarom a magam igazát bizonyítani, de hogy azt se mondja, micsoda nagyképű alak vagyok én, aki itt-ott föl-szedett pávatollakkal felcicomázva illegeti magát (ez különben a továbbiakra is vonatkozik), azt is elmondom, hogy tegnap este egy előttem teljesen ismeretlen magyar szerzőnek — Gulyás János a neve — egy igen kedvesen-furcsán induló könyvét kezdtem olvasni, melyben a következő szöveg keltette fel a figyelmemet: „Ismerjük fel önmagunkat, és nincs többé szükség az istenekre, sorsunk ugyanaz, mint a tengereké, a faleveleké, minden éjjel kezdetén a csillagoké. Merjük önmagunkat kikikáltani ugyanannak, mint a kövek, a vizek, az istenek és a művészek: legyünk, aztán múltunk el, örömmel. Az a sokat emlegetett szeretet csak ajándékozás legyen, nem követelés, bölcsesség vagy felelősségre vonás; az öröm, és nem a kitalált istenek jelenléte.”

Ezek szerint sztoikusnak vallom magamat. A jót azért kell tenni, mert jó, punctum. „Jótét helyébe jót ne várj.” Akármilyen fajtájú, más- vagy evilági jutalomra számítani kicsinyes magatartás, mely alantas, szubaltern (a szó eredete szerint: más ember akarata alatt álló) lelkületre utal. Ezt igen jól és nyomatékosan magyarázza meg Krisna isten Ardzsunának, a Bhagavad-gítában, csata előtt, az álló harckocsin. De ugyancsak a Mahábháratában — melynek, mint tudjuk, a Bhagavad-gíta csak egy epizódja — így szól szomorúan Draupadi asszony: „Helytelen a törvényes igazságot a természetes és örök igazságból levezetni. Az emberi események nem egy Magas Elmétől, hanem a vak véletlentől függenek. Tehát a személyes bátorság minden. Én azt mondom, hogy minden élőlénynek

szembe kell szállni elnyomójával. A Gondviselés nem létezik; mindenkinek önmagában kell megszerkeszteni.”

Hősi erkölcs? Lehet. De hát „ha férfi vagy, légy férfi”. Minden idők szimbolikusan legnagyobb lemondója, Buddha Sziddharta, harcos törzsből származott, és nem véletlenül. És Jézus is azt prédikálta „legyetek erősek, mint az oroszlán és eszések, mint a kígyó”; és őt is — ismét nem véletlenül — harcos királyok leszármazottjának mondja az Evangélium.

Ez „arisztokratikus magatartás”? Persze hogy az, és remélem, minden olvasóm osztani fogja véleményemet. Nem kell a szótól megijedni; már nem kell. Mert mit jelent voltaképpen? „A legjobbak uralma.” Van-e valaki, aki „kakisztokráciát” kíván, a legrosszabbak uralmát? Minden igazi demokrácia lényege, hogy a nívót, vagy akár az átlagos nívót minél magasabbra igyekszik emelni. Korunk egyik legostobább vetülete a kedvező beállítottság mindaz iránt, ami durva és közönséges, könnyesen érzélgős, vagy féltősen reszkető, és ellenséges magatartás mindazzal szemben, ami nemes és finom, érzéssel telt, autentikus, erős, de gyengéd.

Mindez talán csak kései okoskodás. Hérakleitosz mély értelmű mondanása szerint: „Ethosz anthro po daimon” (119. töredék). Minden embernek természete az ő sorsa és démona. Ha „természet” alatt, modernizálva, öröklött génjeink funkcióinak, mirigyjeink hormonkiválasztásának összességét értjük, a lényegen nem változtattunk. Ezért szükséges, hogy önmagában legyen szabad az ember; csak akkor fogom önmagam a külvilággal, más emberekkel és a természetes dolgokkal szembeállíthatni, ha szabad vagyok.

Ezt szeretném a szókratészi *eudemonia* fogalmával összekapcsolni. Az eudemoniához akkor érünk el, amikor lelkünk önmagát morális allynak és nem csak természetes erők eredményének tekinti; csak így szabadulhat meg az ember az ismeretlennek és a démonoknak félelmétől; csak így fog benső szabadságának tudatára ébredni, a mítoszszal szemben. Platon azt mondja (Politeia 666 C.): „A Moirák, a szükségszerűség fehér ruhás, koronás leányai, Lakheszisz, Klóthó és Atroposz, a szirének dallamára énekelnek.” És hozzáteszi ugyanott: „Az erénynek nincsen ura; ki-ki nagyobb vagy kisebb mértékben gazdája, aszerint, hogy tiszteli-e vagy elveti. A bűn azé, aki választ; isten ettől mentes.”

Íme, akarva, nem akarva, talán eljutottunk a dolgok lényegéhez. Ha, Cervantes állítása szerint, igaz, mint ahogy hiszem (ezt is csak azért említem, mert jómagam távolról sem tudtam volna ilyen jól megfogalmazni): „A becsületért és a szabadságért érdemes, sőt szükséges kockázatni életünket” (megint a sztoánál vagyunk, a költő keresztény létének ellenére: de oly költő volt, aki a hősiesség legszívósoribb elégiáját írta meg): ha ez igaz, mint mondtam, akkor semmi sem nehezedik reánk oly súllyal, mint a *szabadság*, és ennek konkrét kifejeződése az élet praxisában, gyakorlatában: *a választás lehetősége és szükségessége*.

Könnyű volt Herkulesnek vagy akár Mózesnek! Ők tudták, a félisten s a próféta ságra kijelölt gyermek, hogy melyik út hová vezet. De mi, sokszor alig-alig fél-emberkék? Rettenetes. Még a látszólag csekélységekben is, hát még az életbe vágó, vagy annak vélt ügyekben! És amikor mindkét út, vagy akár mindhárom, négy, öt lehetőség egyaránt kecsegtet, ha szeretem a szökét, meg a barnát is? Szörnyű, hogy, amint a jogászok mondták, „electa una via, non datur recursus ad alteram”: ha egy utat választottál, másra nem térhetsz.

Az ember e szempontból is drámai helyzetének súlyosságához három oly tényező is hozzájárul, melyek intenzitása korunkban nagy mértékben fokozódott. Elsősorban az, hogy jelenkorunk embere nem tanulta meg, vagy még nem tanulta meg, hogy újonnan szerzett szabadságával (a tanulásban, pályaválasztásban, nemi életben, munkán kívüli és mind bővebb idejének használatában) eszesen bánjék; másodsorban — micsoda közhely, de micsoda igazság! — elfelejtette a szeretet gyökeres és elemi szerepét elhatározásaink megszületésénél; harmadsorban, nem képes a múlt, jelen és jövő énekét oly módon összehangolni, hogy zene legyen belőlük és nem sirám, meddő álmodozás vagy kakofónia; más szavakkal, nem képes a jelenbe (a jelen már említett állandó csodájába) merülni, ezért mintegy absztrahálja magát a konkrétól, a valóságtól, a világtól, amelyben él.

Ha, mint valószínű, a pokolra fogok kerülni, bizonyosan azért lesz, mert nem tudtam és nem tudom most sem a választás tiszteletreméltó erényét gyakorolni. Kisebb-nagyobb mértékben *minden* érdekel. Irtózatosan bánt, hogy nemigen fogom én már a szanszkritot, a hébert, az arabot és más tizenhat vagy százhatvan nyelvet megtanulni; a kínai írásjeleket, a matematikát sem fogom megismerni, pedig mennyire kellenének — égetően kellenek!

S így volt ez mindig és mindennel. Még ma is három napig dagad a mellem, ha a sí-mester azt mondja: „Láttam lefutni. Nem is olyan rosszszul.” Ostobaság? Szertelenség s mohóság? Ítéljen meg engem mindenki a saját természete és bölcsessége szerint, de arra azért vigyázzon, hogy túlságosan igazságtalan ne legyen és a nagyobb higiénia kedvéért nézze csak meg, hogyan áll a szálka a saját szemében.

Az az érzésem, hogy tulajdonképpen el se kezdtem élni. Legalább harmincévnyi „sürgös” munkával tele a kezem, fejem, asztalfiókom. S „röhögök” magamba, mikor el- és megjátszom a komoly felnőtt szerepét, mert hát (én tudom, s ki tudhatná jobban?) gyermek maradtam.

De amellet halálos komolysággal követem mindazt, amit magamra mértem, amit kötelességemnek vélek, bár meghaladja erőmet. Hogyan is mondja Petőfi Sándor?

Mögöttem a múlt kék erdősége,
Elöttem a jövő zöld vetése;
Az mindig messze, és mégsem hagy el,
Ezt el nem érem, bár mindig közel...

De a vers végével:

Vándorlok csüggedetten
Az örökkévaló jelenben

nem tudok egyetérteni: mert a tünékeny, rohanó jelen állandóan múlttá válik, és elnyeli a jövőt, mint mikor a vonat hegyi tájon száguldva befut az alagútba: hirtelen éj befogja szemeinket. Már mondtam, hogy a mai embernek — s így önmagamnak is — egyik fő bűne a rossz gazdálkodás az idővel: különösen, mióta annyit fecsegnek organizációról (olasz közmondás hirdeti, hogy mindenkinek a fájós fogára jár a nyelve). A jelenben és a jelenért is kell élni — de jaj annak, aki *csak* a jelenben akar élni, mert se föld a gyökerének, se lég a lombjának. Jól tudta Horatius.

Nagyon elkalandoztam a tárgytól. Talán azért, mert úgy hozta a „véletlen”, hogy e sorokat épp születésnapom előestéjén kezdtem írni; s két napja van az évnek, amikor benső ítélőszékem maga elé idéz: Szilveszter estéje és születésnapom. Az ítélet mindig súlyos; felmentést eddig sose kaptam. Az enyhítő s a súlyosbító körülmények latba vételénél mindig az utóbbiak nyomják le a serpenyőt. (Ettől eltekintve és ezen felül, úgyszólván naponta ítélkezik fölöttem egy másik, megértő, de nem elnéző, jó-ságos, de hajthatatlan bíró. Ibsennek köszönhetjük a szép mondást, hogy költeni annyi, mint naponta ítélkezni önmagunk fölött.)

Minden fáj: más ember baja épp úgy, mint a magamé. Bizony Isten, nem szépelgek. Fáj a hulló falevél, a partra dobott hal vergődése, a ketté szelt giliszta irreverzibilis kínja, a vágóhídra vitt állat szomorú tekintete. Fáj a természet rettentő pazarlása, fáj a halál állandó győzelme és az egyéniségek pusztulása, amit a születése ugyancsak örök rendje vagy rendtelensége semmiképpen sem hoz egyenesbe.

Néhány napja fiam denevérfiókát talált az úton. Egyik kis szárnya átlukadt. Tügbombnyi okos szemével, fura, pihés pofácskával nézett e szörnyű világba, tíz pici körmével kapaszkodott az életbe és az apró kettrec dróthálójába, amibe tettük. Tejjel, élő és döglött legyekkel próbáltuk táplálni. Nem akart enni. Tegnap este meghalt. Nagyon fájt.

Tán csak az a mindennapi csoda és tréfa vigasztal, melyről már szoltam: az, hogy a szépnek, rendnek, ésszerűségnek, humornak mily bámulatos tömege rejlik a legparányibb kőzet, ásvány, állat legparányibb, mármár az elektronikus mikroszkóp észlelési lehetőségét is meghaladó, sőt még azon túl is, csak elvi és matematikai alapon feltételezhető alkatrészeiben; és az, hogy a tömörség, ami körülöttem létezik, valójában üresség és rezgés, amely a világűrben elszórt s elképzelhetetlenül óriási méretű részek ürességét és harmóniáját csodálatos módon hangolja egybe, a makrokozmosz és a mikrokozmosz kettős szférájának égi zenéjét egyetlen énekbe, egyetlen muzsikába fogja össze. Mi a kicsiny és mi a nagy? A kedves, okos Chagall, a festők poétája ezt mondja: „Ami engem illet, én sose imádkozom, de az imádkozás állandó állapotában élek.”

Fáj az is, menthetetlenül fáj, hogy miután egy életen keresztül arra törekedtem, hogy eszemet többé-kevésbé hasznos működésre köszörüljem, máris tudom: mire adottságaim határainak megfelelő optimális szolgálatra készen lesz a fejem, sejtjei máris a felbomlás előtt állnak, hiábavaló volt az egész küszködés. Vagy nem teljesen hiábavaló? Mikor az alvilági bíró elé fogok kerülni, hogy szívem felett ítéljen, lesz-e neki mit tenni a mérleg jobb serpenyőjébe?

Joggal kérdezhetné most az olvasó: „Optimista vagy? Pessimista?” Mindkettő. Egyszer Orvietóban vásároltam egy kis hamutartót, amit azóta is az íróasztalomon tartok. Ez a bölcs mondás áll rajta: „Semmi, ha magamat tekintem; sok, ha másokat.” Ezt megismételni netalán szerénytelenség volna? Lehet. Ha nem tudom önmagamban leküzdeni a hajlandóságot, hogy pesszimista ember módján gondolkozzam: igyekszem — a fent említett morális törvénytáblák sugallatát követve —, hogy optimistaként cselekedjek, úgy, ahogy ezt *Az Ember Tragédiájának* végszavai-ban olvassuk.

Megint elkalandoztam. Tehát: A tenger mellékén születtem, Fiumében, abban a kikötővárosban, amit akkor még „a magyar korona legszebb gyöngyének” neveztek, s különböző nemzetek, kultúrák, távoli vidékek

kicsiny, de nyugtalan gócpontja volt; saját hibám, hogy az olasz, magyar, német együttes anyanyelvhez negyedikül a horvát nem társult. Hogy a tenger, mint kozmikus tényező és mint érzelmi komponens, milyen alapvető módon befolyásolta egész lelkületemet, erről úgyszólván minden írásom tanúskodik; hogy pedig mit jelentetett nekem a város, az is kitudódik az ebben a kötetben tartalmazott emlékezésből és szellemidézésből. Sokat jelentett az is, hogy, egyetlen gyerek lévén, eleve elszigeteltségre voltam ítélve (vagy kiválasztva?).

Külön fejezetet érdemelne a magyarság befolyása, már családi viszonyaim következtében is. Csak azt az egyet akarom megemlíteni, mert nem tartom érdektelennek, hogy amily mértékben mind többet és többet foglalkozom a magyar irodalommal, úgy mindinkább *visszamagyarosodom*.

Úgyszintén más fejezetet érdemelne zsidó voltom tudatának szerepe; erre különben — ha netán szükség lett volna rá — 1933 és 1945 között ismételen, sőt mind nyomatékosabban, habár nem mindig nagyon gyengéden, fel is hívták a figyelmemet.

S még egy: a fasizmus. Nehéz ezt manapság azoknak a fiataloknak megmagyarázni, akik át nem éltek, és még nehezebb velük *éreztetni*. Tohonya butaságával már gyerekkoromba betört: akkor sem tetszett és azután még kevésbé. Nem tetszett, mert durva volt, ostoba, felületes és szószátyár, hazug, erőszakos és provinciális. Nem tetszett, mert derogált, hogy holmi lézengő ritter parancsolgasson nekem. Nem tetszett azt mímelnem — mint annyian tették —, hogy más ember fejével gondolkodom s minden szavát úgy fogadom, mint isteni kinyilatkoztatást. De azt is hozzá kell tennem, hogy 1936-ig, azaz ameddig a náciizmussal össze nem hangolódott, meglehetősen lanyha volt az egész, megelégedett azzal, amit az angolok „lip service”-nek neveznek, pusztán tessék-lássék hozzájárulással, ami azonban így is éppen eléggé megalázó *lett volna*: tiszta — jobban mondva, piszkos — komédia. És mégiscsak „jeges üleppel” nehezedett mindenre.

Ezek után, tulajdonképpen nem is volt olyan nehéz ellenállni a fasizmusnak (és örök rejtély maradna előttem, ha nem ismerném az emberek gyöngéit, hogyan lehetett neki ennyire behódolni). Elég volt lemondani minden érvényesülési lehetőségről. Például, amíg be nem dőglött, egy árva sort sem publikáltam (ami valószínűleg nem volt elbírhatatlan veszteség az emberiség számára).

Viszont mennyit „köszönhetek” a fasizmusnak! Neki köszönhetem, hogy rengeteget tanulhattam, zongorázhattam, sportolhattam, mászkálhattam a lányokkal, egyedül maradhattam. A világirodalom legalább öt nyelvnek fontosabb produkcióiban jártas voltam — akkoriban a magyarral még nem foglalkoztam —, és szabadon böngészhettem az engem érdekítő valamennyi (túl sok) tudományágat. Akkor valóban sokat tudtam, vagy véltem tudni, míg ma (és ezt sajnos semmiképp sem álszerénységből mondom) az az érzésem, hogy nem tudok semmit. Igaz viszont, hogy akkor még nem szakadt mindnyájunk nyakába az információs anyagnak oly rémületes áradata, mint manapság.

A fasizmusnak köszönhetem a háború kitörését követő üldözés, börtönélet és koncentrációs lábor nagyszerű iskoláját. Három dolgot tanultam meg ott főképpen: magatartást, gitározni és spanyolul. Sem az üldözést, sem a börtönt, sem a koncentrációs táborot nem kell túl tragikusan

venni. Olaszországban éltem át mindhármát, egy olyan országban, melynek túlnyomó része utálta vagy kiröhögte a rendszert s melynek lakossága természeténél fogva humánus és jólelkű. Soha és sehol nem volt oly tiszteletben részem, mint épp a börtönben, a táborban és rendőri felügyelet alatti életemben, Perugiában és Triesztben. A névlegesen fasiszta rendőrség és milícia tagjai sokszor életük veszélyeztetésével segítettek; nekik köszönhetem, hogy megmaradtam.

De apám belehalt a fájdalomba.

Húsz perccel felszabadulásom után, Emilia tartomány Imola városkájában, 1945 április havában, már jelentkeztem frontharcra az ottani „szektor”-ra kompetens nyolcadik angol hadsereg parancsnokságánál, melynek azokban a meleg napokban persze más elfoglaltságuk is akadt. Pedig elhatároztam, hogy kezemből SS-katona élve nem kerül ki. Bár igaz, hogy a szubjektív és objektív körülményeket mérlegelve, valójában senkit sem szabad elítélnünk (hány káros örökösödési faktor, a kisebbségi érzés mily szörnyű eltorzulása és mennyi más kellett ahhoz, hogy csecsemőből Hitler vagy Himmler váljék!), mégis a menthetetlenül gonoszát, sajnos, el kell tiporni. A szörnyűségek és fájdalmak halmaza lelkem befogadóképességén túlsordult.

De pár nappal később a német ellenállás egész Olaszországban összeomlott. Így hát egy ember vére sem szárad kezemen. Jó így? Rossz? Talán inkább jó.

Utána még évekig gyötörtek a lázalmok, a lidércnyomások, a képzelt tömegmészárlási jelenetek, mint vissza-visszatérő örült film; évekig tartott, amíg a börtönben szerzett emésztési zavaroktól, a szirénák és bombák hang-émlékétől, de különösen a gyűlölet salakjától megszabadultam.

Bár nem születtem az Egyesült Államokban, annyiféle mesterséget űztem, vagy annyiféle üzött engem, hogy már szerét-számát se tudom; felsorolásuk színes volna, de talán nem is annyira érdekes. Ritkán éheztem, és ezt ma kissé szégyenlem. Tagadom a könnyelmű állítást, hogy minden foglalkozás megtanít valamire, hogy „mindenből lehet valami tanulságot szerezni”. Erre túl rövid az élet. Sok munka nem éri meg az iskolapénzt. Tehát jó néhány elfoglaltságomat pusztá robotnak és időpocsékolásnak tekintem.

Irodalom: Lelkemen szárad néhány verskötet (melyekről szólni nem engem illet), néhány mítosztörténeti kutatás — magyarul megjelent ezek közül a „Labirintusok könyve” és „A betűk mágiaja”. Olaszul egy Adyfordításkötet, s a modern magyar költészetnek egy (immár túlhaladott) antológiája, s még néhány, magyar irodalmat tolmácsoló könyv. Továbbá rengeteg egyéb fordítás is: latin, német, spanyol, angol, francia szerzőktől; de most már talán leginkább a magyarnál maradok, sok különféle tárgyú tanulmány, vitacikk, nyelvészeti dolgozat, társadalomtudományi esszé foglalkoztat.

Jó egészségnek örvendek, családom szintén; köszönöm. (De mennyire köszönöm! Egyáltalán nem tekintem ezt „gratia gratis data”-nak, az ég tudja, milyen privilégium folytán nekem járó ingyen adománynak, vagy Extrawarstnak.) Ez nem közhely; vagy ha az is, attól még nem kevésbé igaz. Mélységes hálát érzek az étellel, vagy a gondviseléssel, vagy a fátummal, vagy génjeimmel, vagy nem tudom micsodával szemben, „vallásos jellegű” hálát érzek azért, hogy a jó egészség — ami magyarul

egészség, integritás, latinul pedig salus, mentség — a földi javak e legfőbbje mindeddig megadatott nekem.

Tulajdonképpen még el se kezdtem élni. Fiókom kész, vagy félig kész, vagy alig elkezdett írásoktól, fejem ezer tervtől dagad. A következő ötven évben rengeteg munka vár rám. Azaz várna, ha nem létezne az az agysejt-feloszlási folyamat, ami miatt — mit tagadjam? — „esz a fene”.

Dolgozz, ne aludj, még ne;
mcrülj munkába még.
Győzd le az álmat, égve
csillag s pilóta légy.
Művész, ne aludj, még ne
add álomnak oda
magad, te idő-rab, te
öröklét záloga.

Paszternak: Éj.

Az egészet két szóba foglalva: *időm vesztettem*.

Most, hogy végigolvastam ezt az írást, amit „vallomás és önbírálat”-nak neveztem (s ha újra kezdeném, valószínűleg másképp fogalmaznám): attól félek, hogy valami „par force” derű és kiegyensúlyozottság látszatába kerülök. E két erény manapság fölötte gyanús: no, mindjárt hozzáteszem, hogy sajnós, se derűsnek, se kiegyensúlyozottnak nem érzem magam.

Egy vallomást szeretnék még tenni, s mivel költőnek érzem magamat, csak költői szinten tehetem. A szöveget kedves barátom, Takáts Gyula gyűjteményes tanulmánykötetéből idézem: „Hitem az, hogy a verset élni kell, mégpedig olyannyira, hogy ez az állapot hevével ne csak magunkat, hanem környezetünket és így tovább és így tovább, világunkat is besugározza. Így lehet csak a szó életstílus... Ezért úgykeztem ezt a lírai állapotot magamban az élet legförtelmesebb helyzeteiben is kiűzhetetlenül rögzíteni... Ha pedig ebből az érzésből költészet születhet munkámmal, akkor azt a sok kint és küzdelmet, amely alkotómunkámat kíséri, kell hogy végső soron *derű ragyogja be*.”